

## SUNKUS GYVENIMAS

Sunki vaikystė sunkiame Glenboigo mieste, šiaurės Lanarkšyre. O vėliau pačiame sunkiausiame sunkaus miesto – Glazgo – Gorbalso rajone. Žmogaus, vėliau išgarsėjusio kaip Džentelmenas Džonis Ramenskis<sup>1</sup> (*Gentle Johnny Ramensky*), saga prasidėjo 1905 metais Lanarkšyro anglių ir molio kasyklose, plieno liejyklose bei plytų fabrikuose (konfliktuojant vietiniams škotams ir emigrantams iš Rytų Europos) ir baigėsi tikrai po abiejų pasaulinių karų 1972 metais. Tarp abiejų datų Ramenskis nugyveno pakilimų ir nuosmukių kupiną ir neabejotinai kino filmų vertą gyvenimą.

Ramenskis, be abejo, buvo sudėtinga asmenybė. Viena jo dalis norėjo sėslaus gyvenimo, kita troško nuotykių, tad visą gyvenimą jo viduje vyko kova tarp šių prieštaringų troškimų. Beje, Džonį mėgo ir nusikaltėlių pasaulis, ir netgi valdžios žmonės. Jis pasirinko seifų plėšiko amatą ir, kai nusikaltėliams prireikdavo išplėsti seifą, žinoma, buvo autoritetingiausias tos profesijos žmogus. Dėl žygių taikos ir karo metais jis tapo garsiausiu savo srities profesionalu šalyje, daug kam – net liaudies didvyriu ir podraug rakštimi teisėsaugai. Kaip Ramenskiui teko įsitikinti, nusikaltėlis, kurio veidas mirga laikraščiuose, tampa pasmerktas nuolat atsidurti kalėjime. Bet taip susiformavo jo asmenybė.

Vis dėlto nėra abejonių – Ramenskis mėgavosi šlove. Juk, šiaip ar taip, kilęs iš vargingos Rytų Europos imigrantų šeimos<sup>2</sup>, iškentęs skurdą ir per vargus susikūręs vardą, nors tokio gal ne kiekvienas būtų geidęs. Už nusikaltimus jis nemaža metų praleido įkalintas, tačiau tarp šių ilgų laiko atkarpų pasitaikė apstu trumpų nuotykingų ir jaudinančių interliudijų, per kurias ir pagarsėjo. Apie jį sužinojo ir dėl nuostabių, meistriškų pabėgimų iš kalėjimo, kuriuos, ypač paskutiniaisiais metais, sekė žiniasklaida. O komandos tarnyba per karą iškėlė jį aukščiau kitų, įrašė istorijon jo vardą kaip legendą, nors ir painią, netobulą.

Ramensko istorija prasideda Glenboige, vaikystės mieste. Šis laikotarpis suformavo berniuką ir suteikė jam vyriškio užuomazgų. Jis gimė apsuptas skurdo nepritekliaus, tad gana greitai susiviliojo pagundomis nusikaltėlių pasaulyje pelnyti lengvų pinigų... ir galbūt palengvinti didžiulį šeimos skurdą prastos reputacijos Gorbalse<sup>3</sup> XX amžiaus

pradžioje. Jaunystėje jį slėgė nemenka protėvių našta bei rasistinės patyčios, nes supo ne tokia politiškai korektiška aplinka negu šiais laikais. Šeimos šaknys – tolimoje Rytų Europoje, Lietuvoje, ir iš jo dažnai tyčiotasi, buvo vadintas Lenku ar Ateiviu.

Ramenskis įgijo ir savotišką Robino Hudo etiketę, dažnai pasitelktą aštresnių bulvarinių leidinių, tačiau tai ne visai tikslu. Be abejo, jis turėjo šio tokio panašumo į šervudiškį Robiną. Džonis veikė tada, kai netgi baisiausiuose Glazgo lūšnynuose laikytasi tam tikro nusikaltėlių etiketo. Senutėms negrėsė smūgis per pakaušį dėl skurdaus pirkinų krepšelio, nešamo iš vietinės parduotuvės. Pagrindiniu plėšikų taikiniu dažnai būdavo apsidraudę verslininkai, o ne paprasti žmonės. Na, o jei jau tokiu taikiniu tapdavo kieno nors būstas, dažniausiai priklausė kokiam prekijui, gyvenančiam turtuolių priemiestyje, o ne sunkiai plušančiam ir nuomojamame butelyje besiglaudžiančiam laivų statyklos darbininkui. Galima sakyti, Džonis buvo senosios mokyklos nusikaltėlis.

Verta priminti: verslininkų, o ne gyvenamų būstų plėšimas nelaikytas visiškai nepagrįstu. Juk dažnas vagis pasakys, jog kur kas racionaliau plėšti gerai apsidraudusį verslininką: visai tikėtina, įstaigą galės apšvarinti dar sykį, kai ši iš draudimo išmokos bus sutvarkyta ir vėl suklestės!

Ramensko istorija lygintina ne vien su Robino Hudo, bet ir su egzotiškesne ir kiek realesne prancūzų plėšiko Henri Charrière'o, kurį Holivudo filme „Papillon“ („Drugelis“) suvaidino Steve'as McQueenas. Glazgo istorikas ir romanistas Johnas Burrowesas knygoje „Great Glasgow Stories“ („Didžiosios Glazgo istorijos“, Mainstream“, 2000) Ramenskiui dedikavo visą skyrių ir pavadino „The Peterhead Papillon“ („Piterhedo drugelis“). J. Burrowesas nurodė, jog Prancūzijos pietietis H. Charrière'as, išpopuliarėjęs sensacingu pabėgimu iš Velnio salos, garsios pataisų kolonijos Pietų Amerikos pakrantėje, gimė tik kiek vėliau negu Džonis, XX amžiaus pradžioje. Ir abu mirė sulaukę šešiasdešimt septynerių, taip pat keleto mėnesių skirtumu. Abu po penkis kartus pabėgo iš kalėjimo ir abu stengėsi įamžinti nuotykius kalėjimo bloknoutuose. Bet H. Charrière'ui rašyti vis dėlto sekėsi labiau negu Džoniui.

Drugelis dienos šviesą išvydo malonioje Ardešo saulėkaitoje. Džonis gimė kur kas niūresniame ir atšiauresniame Glenboige. Bet 1905 m. šiame Lanarkšyro miestelyje verslas vis dėlto šiek tiek bruzdėjo ir teikė galimybių užsidirbti. Dabar vietovė dvelkia nuolankiu apleistumu – miestelio klestėjimo dienos seniai praėjusios. Ore tarsi tvyro geresnių laikų atbalsiai. Iš esmės miestelis – tai kryžkelė su užauga ir paštu, nors ir esama tam tikrų grįžtančios gyvybės ženklų, mat aplink Farm Roudą, už užaugos, vadinamos „The Big Shop“ („Didžioji krautuvė“), statomos šiuolaikinės vilos. Keistas

įstaigos, turinčios licenciją prekiauti alkoholiu, pavadinimas paaiškintinas labai paprastai ir logiškai. Kaip galima tikėtis, tokioje kadaise populiarioje aplinkoje veikė ne viena smuklė. Dabar jau uždaryta mažesnioji Glenboigo smuklė su žavingu škotišku darbo liaudies humoru vadinta „The Wee Shop“ („Sisiukas“). Netgi užėigų pavadinimai iškalbingi.

Glenboigas ne tokia vieta, kur tikėtumeisi rasti „Lapę ir skalikus“, „Šunį ir antią“ ar „Žvejo užuovėją“. Plastiką baigia išstumti medieną. Visko esmė – darbas, arba šiomis sunkiomis XXI amžiaus dienomis – nedarbas. O ankstyvais Glenboigo laikais darbo čia buvo apstu. Sunkaus darbo. Poilsis tada reiškė numelžti lažybų tarpininką arba išsimiklinti „auksinę rankelę“ mėtant monetas žaidime „Skaičius ar herbas“. Šias pramogas ir dabar galima išmėginti kur nors pramoniniuose Lanarkšyro miesteliuose. O Glenboigą Škotijos istorijoje garsina čia gimęs nepaprastas žmogus – Džonis Ramenskis.

Taigi darbo tais laikais užteko, bet ir sunkaus, ir pavojingo: veikė anglių ir molio kasyklos, taip pat visame pasaulyje pagarsėjusių plytų gamykla. Šamotinių (ugniai atsparių) plytų gamyba Glenboige pradėta 1830 m., pradininkas – puikus šio amato meistras Renfrušyro audinių balintojo sūnus Jamesas Dunnachie, tapęs plytų gamyklos bendrasavininkiu ir verslavęs kasyklose. Čia „Glenboig Union Fireclay Company“ ir jos įpėdinės „Star Works“ gaminamos plytos buvo greitai pradėtos laikyti pranašesnėmis už visas kitas, gaminamas Britanijoje, net ir už itin vertinamas Stauerbridžo ir Niukaslo plytas. Dėl ypač puikios kokybės užsakymai plaukė iš Rusijos, Kanados, Indijos, Australijos ir daugelio kitų Europos šalių. Statybos parodose, kurios rengtos įvairiose pasaulio šalyse, buvo pelnoma medalių. Patyrusi akis dar ir dabar šiose apylinkėse kokioje nors laiko apgraužtoje sienoje gali pastebėti šių plytų. Plytos dažniausiai turėdavo įspaudą stambiomis raidėmis „Glenboig“ virš žvaigždutės, tačiau išmanantis žmogus jas nesunkiai atpažins ir be ženklo. Dėl didžiulio jų pasisekimo prastesnių plytų gamintojai ėmė naudotis vietos pašto adresu, kad ant laiškų būtų dedamas pašto spaudas „Glenboig“ ir jie galėtų bent kiek pasišildyti garsijų Glenboigo plytų šlovėje.

Štai čia ir gimė Jonas Ramanauckas, kuriam buvo lemta tapti Džoniu Ramenskiu, kartais dar vadintu Johnu Ramsay'umi arba Ramsey'u. Čia jis praleido jaunystės metus ir kiek vėliau su šeima persikėlė į Gorbalso lūšnynus. Šiame miestuke Džonis ir subrendo į nepaprastą žmogų, kuriuo jam buvo lemta tapti.

Vieną šaltą sniegingą vasario popietę užsukau į „Didžiąją parduotuvę“ vildamasis šnektelėti su vienu kitu bare ieškančiu šilumos bei poilsio gėrovu. Mano nuostabai ir nusivylimui, niekas iš jaunesnių lankytojų beveik ničnieko nežinojo apie Ramenskį,

garsiausią miestelio sūnų. Tačiau vėliau prie kavos puodelio vienas vietinis, jau pensininkas plytinės darbininkas Joe Dunionas, smulkutis, baltagalvis, bet tvirtų kojų žmogus, vis dėlto papasakojo matęs Džonį tame pačiame mano aplankytame bare. Per vienas „atostogas“ nuo kalėjimo po Antrojo pasaulinio karo Džonis buvo atvažiavęs į Glenboigą pasikalbėti su vietiniais bičiuliais arba su pažįstamais iš netolimo Kreignoiko (*Craigneuk*), kur gyveno daug dirbti Škotijos kasyklose atvykusių lenkų ir lietuvių. Džonis, anot Joe, vilkėjo padoriai ir netgi puošniai. Tiesą sakant, kalbėdami apie Džonį giminaičiai, kalėjimo draugai, policininkai ar pažįstamai pirmiausia pabrėžia: jis rengėsi padoriai arba net būdavo išsipustęs. Laisvėje Džonis labai rūpinosi išvaizda.

Dunionas prisimena, jog per paskutinį apsilankymą „Didžiojoje parduotuvėje“ Džonį senieji kaimynai ir buvę kasyklų bendradarbiai sutiko itin pagarbiai. Visiems tądien bare Džonis buvo svarbus ir mylimas svečias, jau tapęs legenda. Gėrė jis nedaug, tačiau būta daug juoko ir begalė pasakojimų apie sėlinimus tamsiais stogais arba apie seifų plėšimą nacių užnugaryje. Visi norėjo su Džoniu pabendrauti, be to, Dunionas prisimena, kad jis tarp Lanarkšyro vyrų atrodė europietiška.

Joe domisi savo miestelio istorija, todėl nuvedė mane į Ašbanko gatvę 11, kur stovėjo Džonio gimtasis namas. Čia jau nebelikę autentiškų kalnakasių namų, jų eilių, kurias dar galima pamatyti kai kuriuose apleistuose Lanarkšyro kaimuose. Vietoje jų dabar tėra keli vasarnamiai, o toliau, Koutbridžo pusėje, pristatyta daugiabučių. Mudu su Joe paėjėjome gatve kelis šimtus žingsnių, paskui stabtelėjome prie vieno ūkio vartų, už kurių plytėjo laukai. Matydamas šiuos neišvaizdžius metalinius vartus nelabai galėjai įsivaizduoti, jog už jų kadaise stovėjo garsi kasykla, kurioje molį kasė Džonio tėvas Wincas Ramanauckas, buvęs streiklaužys, 1897 m. lapkričio mėnesį Virbalio miestelyje, Lietuvoje, vedęs Džonio motiną Marę (Škotijoje paprastai vadintą Mere). Wincas, kaip ir šimtai kitų, buvo atsigabenti iš Rytų Europos, kad priverstų Lanarkšyro vyrus mesti streikus ir grįžti prie darbo.

Kasyklų ir gamyklos savininkai tais žiauriais laikais iš tikro elgėsi negailestingai. Netgi šiandien profsajungų taisyklėse streiklaužystė laikoma didžia niekšybe ir, jokios abejonės, tuo laikotarpiu būta nemenko priešiško tarp atvykėlių ir vietinių škotų. Kai kurios nuoskaudos, matyt, pasąmoningai užsifiksavo ir jaunajam Ramanauckui, palikdamos randus, atsinaujinusius po daugelio metų.

Bėgo laikas ir Škotijon savo šeimoms pinigų uždirbti atkakę lenkai bei lietuviai kaip streiklaužiai sulaukdavo vis mažiau kitų darbininkų neapykantos, nes kasyklų vyrai pavojingame amate vis dėlto turi ir pagarbos vieni kitiems – po žeme triūsiantiems likimo broliams, nesvarbu, iš kur šie atkeliavę. Tačiau anuomet dėl to net buvo

praliejamas kraujas. Tad Ramanaucko šeimai, be abejo, teko susidurti su nemenku priešišku siekiant susikurti naują gyvenimą toli nuo tėvynės, teko išmokti naują kalbą.

Absoliuti imigrantų dauguma patvirtino: asimiliacija buvo lėtas procesas. Nustatyta, kad 1914 m. Lanarkšyre įsikūrė 4 000 lietuvių. Tuo metu škotai nematė skirtumo tarp lietuvių ir lenkų, visus imigrantus vadino lenkais (*Poles*), o tai gana netaktiška – na, maždaug tas pats, jei škotus imtume vadinti anglais. Gal ir nedidelė problema, tačiau vis dėlto keistoka Škotijoje – šalyje, taip besididžiuojančioje skirtumu tarp savęs ir kaimynės pietuose.

Taip pat svarbus faktas: leiboristų partijos įkūrėjas Keiras Hardie netgi skatino ksenofobišką kampaniją prieš imigrantus, taip tik įtvirtindamas konfliktą dėl darbo vietų tarp rytų europiečių ir škotų. Kitas šio pavojingo konflikto veiksnys, jog didžiąją atvykėlių antplūdžio dalį sudarė žydai ir katalikai, ir jų gyvenimo būdas atkakliems škotų protestantams atrodė svetimas. Sakoma, dauguma žydų kūrėsi Gorbalse, o didžioji dalis katalikų Lanarkšyre, kur 1905 m. jau kunigavo lietuvis. Maždaug tuo pat metu čia atsirado ir lietuvių klubas, o kiek vėliau net ir laikraštis „Išivių draugas“.

Beje, intensyviausiu lenkų imigracijos Škotijon metu, pagal XX a. pabaigos ir XXI a. ES įstatymus, laikraščių kioskai netgi tokiuose nuo pramonės centro nutolusiuose kaimo regionuose kaip Kinitairas pardavinėjo iš Lenkijos atvežtus laikraščius. Na, bet tai vyko kone prieš šimtą metų.

K. Hardie ne vienas kovojo prieš Škotijon plūstančius imigrantus iš Europos. Johnas Wilsonas, unionistų kandidatas į Sent Roloką Glazge per 1900 m. rinkimus, manė, jog „šiai šaliai nedera tapti Europos elgetų sąvartynu“, ir profsąjungos su imigrantais elgėsi priešiška. Būtų įdomu pasvarstyti, kiek jausmas, kad esi nepageidaujamas atėjūnas anaipol nesvetingame krašte, prisidėjo prie Ramenskio charakterio formavimo. Galbūt tas jausmas iš dalies lėmė jo norą vėlesniame nusikaltėliškame gyvenime tapti atskalūnu, laisvai samdomu seifų plėšiku, pasirinkti vienišo vilko kelią, o ne priklausyti kuriai nors gaujai ar nusikaltėlių grupei.

Panašūs pasikeitimai, kaip pavardės Ramanauckas į Ramensky arba Ramenski ir galiausiai į Ramsay, būdingi ir visam darbininkų srautui, atplūdusiam iš Rytų Europos XX a. pradžioje. Imigracijos įstaigų pareigūnai ir kasyklų viršininkai, dažnai neįstengdami išstarti sudėtingų pavardžių ir painiodamiesi, darbininkus užrašydavo iš akies. Patinka ar ne, tačiau dažnas darbininkas būdavo užrašomas kaip Willie Stewartas arba Jimmy Smithas. Pasakojama, kad vienas darbininkas, algalapyje pasirašęs kaip X, vėliau tapo Josephu Ecksu.

Turbūt panašiai nutiko ir Džoniui, kai atėjo į Glenboigo pradinę mokyklą. Tikėtina, mokytojams gausėjančios lietuviškos pavardės ėmė painiotis, tad Ramanauckas tapo Ramenskiu. Tik lieka paslaptis, kodėl mokyklos vadovybė iš karto jo nepakrikštijo Ramsay'umi ar panašiai. Taip ji būtų apsaugojusi Džonį nuo daugelio vargų. Jaunystėje nečionykščio skambesio pavardė kėlė nemažai bėdų vaikinukui, gimusiam Lanarkšyre ir vėliau drąsiai kovojusiam už šalį, kurioje gimė. Ir trukdė jaustis visaverčiu škotu.

Atslūgus pirmam agresyviai priešiškamui lietuviui ir kiti žmonės iš Rytų Europos palengva pritapo. Procesą kiek spartino ir aiškėjusios priežastys, kodėl šie ateiviai čia atsiranda: kai kurie bėgo nuo ėmimo rusų kariuomenėn, kiti buvo nuo persekiojimo besitraukiantys žydai, bet dauguma – paprasčiausi padorūs žmonės, visais įmanomais būdais siekiantys išsivaduoti iš skurdo ir dėl geresnio gyvenimo pasiryžę keliauti bet kur. Johnas Burrowesas, kelių puikių Glazgo istorijų autorius, nurodo: tuo metu, kai Wincas Ramanauckas paliko Lietuvą, šalis priminė XX a. paskutiniojo dešimtmečio Kosovą. (Beje, kitas Glazgo rašytojas Colinas McFarlane'as Džonį varžybose dėl šlovės gretina su Gorbalso atstovu Alanu Pinkertonu, irgi buvusiu kitoje įstatymo pusėje.) Per savo seklių agentūrą jis sužinojo apie Butchą Cassidy'į ir Sundance'ą Kidą bei Jesse'io Jameso gaują. Galima išvaryti žmogų iš Gorbalso, bet Gorbalso iš žmogaus...

Galop nugalėjo škotų polinkis su likimo nuskriaustaisiais žaisti švariai ir atvykėlius iš Europos priėmė. Kitas asimiliacijos spartėjimo veiksnys – švietimo sistema. Džonis ir jo klasės draugai susilieję kultūroms tikriausiai irgi gavo abipusių pamokų.

Viskas prabėgo mano mintyse, kol drauge su J. Dunionu rymojome prie neišvaizdžių metalinių vartų ir bandėme įsivaizduoti, kaip jie galėjo atrodyti įmonės klestėjimo laikais. Pasivaideno, jog tą niūrią šaltą dieną gana aiškiai regime siluetus, prieš maždaug šimtą metų gūrinančius įkalnėn, kur kastas molis. „Kasykla buvo ne atvira, – paaiškino Joe, – įeini į šachtą ir tada ja pėdini iki pačios kasyklos.“

Už kelių šimtų metrų nuo senųjų šachtos vartų yra jaukus miško takas aplink nediduką ežerą. Ir netgi šią žvarbią, sniegingą vasario dieną mamos su vežimėliais ir vaikais, apmuturiuotais šalikais ir megztomis kepuraitėmis, suko kasdienius popietės ratus šiame nuo pramonės atlikusiame peizaže. Ar kuris nors jų pagalvoja apie vyrus, kasdien dirbusius pavojingą darbą giliai po žeme ir po šiais dabar gėlėmis apaugusiais takais kilnojusius sunkius semtuvus su moliu – žaliava garsiosioms Glenboigo plytom? Abejoju.

Nereikia didelių mokslų, kad susivoktum, kodėl molio kasyklai pasirinktas Glenboigas. Prie mūsų batų lipte lipo tirštas, purus pilkas molis, jis, atskiestas lietaus vandeniui, tekėjo ir statokos, į miestelio centrą besileidžiančios gatvės pakraščiais. Ir

jeigu gatvėje paklaustum kurio nors sodininko mėgėjo, išgirstum, jog šiose vietovėse ištis puikus molis, bet sodininkystei žemė nelabai tinkama. Todėl sodininkų parduotuvėse aplink Glenboigą labai paklausios durpės. Puikios kokybės molio šiose apylinkėse buvo tiek, kad garsios plytinės kūrėsi kone prie pat kasyklos vartų – čia pat ir žaliava, ir gatava produkcija.

Atrodė, tiesiog jauti kažin kokį šioje vietoje tebetvyrantį liūdesį. Gal todėl, kad netoli vietos, kur stovėjome su Joe, nutiko kone tragiškiausias Lanarkšyro įvykis. Nelemtoji diena išaušo 1909 m. rugpjūtį. Nors Džoniui tada buvo apie ketverius metus, jo namai stovėjo netoli kasyklos ir nelemti įvykiai dėjosi prie kiemo, todėl galima spėti, jog apie tą siaubą jis žinojo. Dėl jauno amžiaus gal ir nesuvokė viso tragedijos baisumo, bet tėvai tikrai galėjo tapti įvykio liudininkais. Wincas, žinoma, dirbo kasykloje. Nors jam pavyko išvengti nelaimės, viena aukų buvo Josephas Andersonas, gyvenęs Ašbanko gatvėje, visai netoli Ramanauckų. Ir šeimos tikriausiai gerai viena kitą pažinojo. Per avariją Glenboigo jungtinėje šamoto kompanijoje (*Glenboig Union Fireclay Company*) žuvo keturi vyrai. Šeši darbininkai padėjo sprogmenį ir pasitraukė. Sprogimas pavyko ir vyrai grįžo į darbo vietą. Tada ant jų užgriuvo kokių 20 tonų sluoksnis. Laimė, du vyrai griūtis išvengė, tačiau keturi, prislėgti molio, mirė apimti kančių. Tik po valandos pavyko pasiekti ir ištraukti pirmą lavoną.

Štai tada įvyko pats baisumas. Žinia apie griūtį bemat pasklido miestelyje ir per kelias minutes prie kasyklos vartų susirinko didžiulė minia, daugiausia moterys. Kūnai buvo nešami iš juodos šachtos tamsos į rugpjūčio šviesą ir guldomi ant žemės, o žuvusiųjų giminės ir draugai raudėjo. Vienas berniukas, atpažinęs lavoną, sušuko: „Čia mano tėtis!“, ir paplūdęs ašaromis nubėgo. Didžiumą moterų apėmė isterija. Jamesas Donnachie, plytinės bendrasavininkis, tą dieną išvykęs į Glazgą, tučtuojau grįžo į nelaimės vietą automobiliu – savo turtinės padėties įrodymu. Spaudai jis išreiškė liūdesį ir susirūpinimą, kad negalys suvokti katastrofos priežasties.

Sprogdinimas niekuo neišsiskyrė ir vyrai, prieš grįždami darbo vieton, ėmėsi įprastų atsargumo priemonių ir apžiūrėjo skliautą. Šioje kasykloje toks pražūtingas atvejis buvo pirmas. Bet ne pirmas miestelyje – griūčių pasitaikė ne viena. Griūtys gana įprastos, netgi labai įprastos. Ypač turint galvoje Britanijos kasyklų mastus ir padėtį laikais, kai sveikata ir darbo sauga buvo tik tolimes svajonė. Pelno pagunda daugumą kasyklų arba gamyklų savininkų skatino taupyti rizikuojant darbininkų gyvybėmis.

Toji tragedija nutiko netoli Ramenskių ir visa šeima gedėjo drauge su kitais glenboigiečiais, ypač tais, kurie pragyvenimui pelnėsi iš darbo po žeme. Jie geriausiai išmanė ir pavojus dirbant su sprogmenimis. Džoniui tie patys pavojais grėsė visą

gyvenimą – kaip šachtininkui, kaip seifų plėšikui ir kaip komandosui.

Bet iki 1913 m., kai mirė tėvas ir šeima iš Glenboigo pasitikti sunkaus periodo išsikraustė į Gorbalsą, Džonis patyrė ir smagesnių akimirų.

Catherine Stevenson yra energinga, bendrauti mėgstanti, drauginga pensininkė, buvusi socialinė darbuotoja. Akyse tviska gyvybingi žiburiukai ir ji puikiai mena, kaip ano amžiaus pradžioje Lanarkšyre gyveno žmonės, panašūs į Ramanauckų šeimą. Įkopusi į devintą dešimtį Catherine gimė kaip Katarina Builbidus lietuvių šeimoje Hamiltone.

Catherine jaunėlių Džonį gerai pažinojo per ryšius tarp šeimų. Jos tėvas Juzefas buvo kepėjas, vėliau ėmėsi kalnakasybos ir iš Lietuvos per Rumuniją ir Vokietiją šiaip ne taip atvyko į Škotiją. Tokiai sunkiai ir kartais pavojingai kelionei ryždavosi tūkstančiai. Sakoma, per audrotą Šiaurės jūrą atplaukė į Litą kai kurie imigrantai manydavo patekę Amerikon! Juzefas stoji dirbti šachtininku Lanarkšyre ir netrukus pasirūpino, kad iš tėvynės atvyktų nuotaka. Catherine mama pas jį atplaukė sulaukusi tik dvidešimties. Catherine teigimu, dabar tai laikoma sutartomis vedybomis, bet tais laikais taip buvo gana įprasta. Juzefas gana greitai išmoko anglų kalbą, tačiau Catherine mama, penkias dešimtis metų išgyvenusi Lanarkšyre, taip ir neišmoko. Na, bet tai nebuvo labai neįprasta. Džonio tėvai angliškai mokėjo prastai, bet jis pats šia kalba kalbėjo ir rašė normaliai.

Catherine pasakoja: moterys tais laikais lietuviškose bendruomenėse taip įsitraukdavo į šeimų ir kitų tautiečių imigrantų gyvenimus, kad laisvai kabėti angliškai tiesiog nereikėdavo – nors gana greit įgudo susikalbėti apsipirkinėdamos ir kitais kasdieniais reikalais. Ji labai gyvai piešia itin dažnus ir spalvingus vaizdus, kurie, nepaisant sunkių laikų, vis dėlto atrodo smagūs. Naujas gyvenimas Lanarkšyre, kai turi bent kiek pinigų ir nebijai milicijos ar slaptosios policijos įsiveržimo, buvo daug geresnis už gyvenimą tėvynėje. Kaip ir visi ateiviai, lietuviai stengėsi laikytis drauge, dabar galbūt sakytume – getuose, tačiau šis žodis būtų per šiurkštus tuometėse škotų kasyklose. Vyrai plušo po žeme arba plieno liejyklose. Moterys plušo namuose.

Catherine pasakojo: „Namus labai prižiūrėdavo. Nebūtum radęs netvarkingo lietuvių būsto. Jie nebūtinai atrodė kaip rūmai, bet būtinai švarūs. Lietuviai visad tvarkingai apsirengę; ne todėl, kad turėjo pinigų, o todėl, kad sugebėjo, pavyzdžiui, motinos mokėjo pasiūti vaikams drabužių.“

Buvo ir laikas pasilinksinti: įprastose salėse Kreignoike, Belšilyje (*Bellshill*), o kartais ir pačiame Glazge. Tokią sueigų tradiciją prisimena Catherine: „Ten susirinkdavo žmonės iš panašios aplinkos. Sudėdavo ant stalų atsineštą maistą – dabar

jį pavadintume užkandžiais – juodos duonos, šaltų mėsos gaminių, kavos ir arbatos. Būtinai kur nors tolimoje grodavo akordeonistas. Vaikai žaisdavo. Dažnai jie ropinėdavo po stalais, o suaugusieji šokdavo pagal savo šalies melodijas.“

Jaunasis Ramenskis su broliais ir seserimis Agnese ir Margarete vakarais sėdėdavo namie, kai lietuviai švėsdavo nepriklausomybę ir savastį, gerokai kitokią nei triūso draugų škotų arba kitų atvykėlių. Tačiau daugumai lietuvių nuolat kirbėjo ir noras įsilieti į naują tėvynę. Catherine priduria: „Mus visada mokė, kadangi esame lietuviai, nereikia iš kitų išsiskirti. Tačiau visada išsiskirdavome, – ir nemanykit, jog noriu pasigirti, – kaip tvarkingesni už kitus vaikus. Mama pasiūdavo drabužėlių, sijoną ir liemenę, kasos visada supintos ir dažnai net sudėtos ant galvos. Pinigų mes neturėjime, bet apie daugumą lietuvių moterų galiu pasakyti štai ką: jos buvo puikios šeimininkės, gabios viskam. Ir dažnai dukrai Katarinai Adelei sakau, jog jei nueidavai į lietuvių mišias, tai visi žmonės būdavo švarūs, susitvarkę ir jokių apsileidėlių.“

Džonis Kreigoike turėjo tetą, atsisakiusią lietuviškos pavardės ir pasivadinusią ponia Andrews. Tais tolimais laikais kokios nors atostogos buvo neįprastas dalykas, bet vadovautasi požiūriu, kad visi pasikeitimai į naudą, todėl atostogomis laikyta bet kokia permaina ir vaikus dažnai „paskolindavo“ giminaičiams. Taigi ir jaunoji Catherine dažnai nuvažiuodavo keletą kilometrų iš Hamiltono į Kreignoiką trumpų atostogų pas ponią Andrews. Catherine prisimena: „Ponia Andrews turėjo dukrą Sylviją, ji mano amžiaus. Dabar gyvena Amerikoje.“ Catherine puikiai prisimena ir Ramanauckų šeimą: „Džonio mamą prisimenu kaip šiandien. Nedidukė, apvalaina, putni moteriškė su viena ranka. Nežinau, kaip neteko kitos.“

Rankos netektis Džonio motinai ypač kliudė tvarkant namus, drabužius ir atliekant kitus ruošos darbus. (Rankos praradimas tikriausiai susijęs su tipišku atsitikimu skalbykloje, kai mašina turėjo sustoti, bet staiga įsijungė ir įtraukė moters rankovę. Tuo metu dar nebuvo tokių priemonių kaip automatiniai saugumo įtaisai.) Catherine pasakoja toliau: „Nors ponią Ramanauckas prisimenu gerai, apie Džonio tėvą – beveik nieko. Jo mama su manimi, kaip mergaite, visada bendravo maloniai. Kartais pasirodydavo ir Džonis. Labai gražus jaunuolis. Plaukai šviesūs, ramus – niekaip nepavadinsi chuliganu. Na, bet jis buvo vyresnis už Sylviją ir mane.“

Džonio tėvas, ko gero, taip ir liks miglotas, turbūt didesnę laiko dalį jis praleisdavo kasykloje. Peršasi ir spėjimas: jis mėgo išgerti. Šis pomėgis vis dėlto nepersidavė sūnui, kuris, nors ir mėgo kompaniją aludėje ar klube, niekada nepasigerdavo ir iki penkiasdešimties buvo puikios sveikatos. Anot Catherine, gerokai didesnę įtaką sūnui turėjo motina, o jos neįgalumas dar labiau stiprino jūdviejų ryšį ir sūnus jautėsi už

motiną atsakingas. Catherine priduria: „Žinot, man atrodo, apie tėvą niekad nebūdavo kalbos. Lietuvių suėjimuose ir vakaronėse visad būdavo daug vyrų, tačiau niekuomet tarp jų nemačiau kokio nors, susijusio su Džoniu ar jo motina.“

Catherine daro prielaidą, kad rūpinimasis motina kaip tik ir galėjo būti paskata ankstyvam Džonio vagiliavimui, prasidėjusiam šeimai atsikrausčius į Gorbalsą.

Vis dėlto Džonio tėvas turėjo sūnui įtakos vienu aspektu – sprogmenimis. Wincas Ramanauckas buvo itin patyręs sprogdinti anglių arba molio klodus. Veiklą pradėjo dar Lietuvoje, kai susipažino su kasyklose sprogdinimams naudotu ir labai pavojingu juodoju paraku, kol dar nebuvo išrastos detonavimo kapsulės bei šiuolaikiniai sprogmenys. Tačiau XIX a. Alfredas Nobelis išrado dinamitą ir amžiaus pabaigoje kasyklos, šachtos bei seifų sprogdintojai perėjo prie rinkoje pasirodžiusių naujų sprogmenų. Džonis tikriausiai iš tėvo dar jaunystėje išmoko pagarbos sprogmenims ir jos laikėsi tiek dirbdamas po žeme, tiek sprogdindamas seifus. Džonis ypač meistriškai išmanė juodą seifų sprogdinimo meną, jau vėliau tyrėjai, atvykę į banko apiplėšimo vietą ir apžiūrėję seifą bei aplinką, tik gūžteldavo pečiais: „Ir vėl Džonis.“ Jo stilius nepriekaištingas – panaudodavo tik tiek želignito, kad darbas būtų atliktas tiksliai, tačiau visa patalpa neištaškyta. Vėliau jis tapo įvairių želignito rūšių specialistu ir sugebėjo nukreipti sprogimo jėgą į viršų, į apačią ar į šoną. Taip pat tapo oksiacetileno įrangos žinovu, kai ieškant grynujų reikėdavo atidaryti „dėžę“.

Velionis Paddy Meehanas, klaidingai 1968 m. nuteistas už pensininko Ere nužudymą, atliko keletą darbelių kartu su Džoniu ir kartą sakė, jog šis po visko mėgdavęs net susitvarkyti. Toks elgesys visai nebūdingas Glazgo seiflaužiui. Įdomu: Džonis kartą suklydo, ir Meehanas aludėje ne sykį linksmino publiką pasakojimu, kaip jiedu susiruošė apšvarinti seifo ir net išsižiojo pamatę, jog taikinys tėra paprasčiausias šaldytuvas.

Catherine prisiminimai apie Marę Ramanauckas virto kelione į tolimą Džonio šeimos praeitį. Bet ji papasakoja ir šviežesnių prisiminimų apie asą seiflaužį. Po Antrojo pasaulinio karo kartą netyčia sutiko jį Glazgo Barase, gatvėje, pasaulyje garsėjančioje turgumi. Jiedu tuoj pat ėmė kalbėtis apie senas dienas ir Džonis prisipažino labai pasiilgstaš jaunystės laikų lietuviško maisto. Catherine pakvietė Džonį į savo vasarnamį Hamiltone, kur drauge su vyru kelis kartus jį vaišino. Džonis net atsivedė antrąją žmoną Lily – tuo metu jiedu buvo žinomi kaip ponas ir ponija Ramsay ir gyveno Gorbalse.

Šios vaišės, ko gero, atgaivino emocingus vaikystės Glenboige prisiminimus. Naminis maistas visiškai skyrėsi nuo kalėjimo arba kariuomenės davinio, kuriuo Džonis

tenkinosi daugybę metų. Vaišės prasidėjo tradicine silke, kuri, anot Catherine, primena škotišką sūdytą. Skani buvo ir burokų sriuba, paskui kvapnios dešros su kopūstais, taip mėgstamais rytų europiečių. Patiekta ir rūkyto kumpio. Neišliko žinių, ką apie tą maistą manė tikra glazgietė Lily.

Jie kalbėjosi čia apie senus Glenboigo laikus, čia apie vėlesnius Džonio nuotykius būnant komandos Antrąjo pasaulinio karo metais. Catherine vyrui irgi patiko tie pasisėdėjimai užmiesčio vasarnamyje. Stevensonai susipažino, kai abu dirbo „Philips“ fabrike Hamiltone, paskui ji ėmėsi visuomeninio darbo, o vyras labai gerbė lietuvius. Tose vietose asimiliacija buvo jau gerokai pažengusi. Su Catherine mama jis elgėsi kaip šilkinis, o tai, kad uošvė visiškai nemokėjo angliškai, bičiulystei nekludė. Jis išmoko kelis žodžius uošvės gimtąja kalba ir mielai nuveždavo ją į lietuvių vakarones arba mišias, kur ir pats įsiliedavo į imigrantų bendruomenę.

Ponas Stevensonas su Džoniu sutarė itin gerai. Catherine prisimena seiflaužį sakius, jog kalėjimuose jau prisėdėjo ir ketina pasikeisti. (Netrukus po šio pokalbio jis ir vėl susipyko su įstatymu. Sena pasaka!) Tačiau Stevensonai ir Ramsay praleido daug laiko maloniai šnekučiuodamiesi.

Catherine prisimena: „Viešint pas mus, Džoniui labai patiko kalbėtis su mano vyru. Jiedu taip išsėdėdavo valandų valandas. Vyras buvo protingas verslininkas, bet jam Džonis patiko, nes nemėgo girtis – romus, neagresyvus žmogus.“ Pirmoji Džonio žmona Daisy McManus mirė ketvirtojo dešimtmečio pradžioje ir tais vakarais apie ją nesikalbėta. Tačiau Catherine abejojo, ar Džonis su Lily tiko vienas kitam. Gal Lily patraukė Džonio „šlovė“, tačiau Catherine’ai ji pasirodė neišvaizdi ir nelabai pritampanti lietuvių aplinkoje – jiedu buvo iš skirtingų pasaulių. O apie Džonį jos nuomonė daug geresnė: „Nors aišku, kokia jo praeitis, vis dėlto buvo romus ir kultūringas vyriškis.“ Be to, Catherine priduria, kad per apsilankymus Hamiltone jo apranga visada atrodydavo nepriekaištinga.

Catherine prisimena: Džonio laikysena gerokai išsiskyrė, kaip ir daugumos kitų lietuvių vyrų, kurie, jos manymu, turėjo žavesio, bet ne atsidavimo. Ji prisimena vaizdingose Katkin Breiso (*Cathkin Braes*) kalvose šalia Glazgo vedžiojusi šunį. Pamačiusi toluoje kažin kokį vyriškį, šalia einančiai draugei pasakė: „Tas vyras – lietuvis.“ Ji tai pajuto iš tam tikro drabužių stiliaus, laikysenos. Ir nesuklydo. Daugelis, pažinojusių Džonį, tvirtino, jog nors visuomet atviras ir draugiškas, vis dėlto turėjo kažin kokio išskirtinumo, atrodė kitoks nei visi. Gal tai ir buvo jos minėtas atsidavimo stygius. Šiandien, ko gero, pasakytume, kad Džonis visą gyvenimą išlaikė ryškius lietuviškus genus.

Kai 1913 m. mirė tėvas, Džonis buvo aštuonerių, ir ši aplinkybė, be abejo, nulėmė tai, koks tapo vėliau. Nors turėjo du brolius, tačiau vienas mirė vaikystėje, o kitas vėliau apsigyveno Kanadoje. Nuo tada Džonis pajuto atsakomybę už motiną ir seseris Agnesę bei Margaretę iki gyvenimo pabaigos. Atrodo, Vincas taip niekad ir neatgavo sveikatos po jaunystės siaubų Lietuvoje, o alinantis darbas kasykloje jį pribaižė galutinai, nes visi vyrai ten sunkiai plušo ir gyvendavo neilgai.

Netrukus šeima persikėlė į Glazgą. Kraustynės į didelį miestą Džonio gyvenime – svarbus įvykis. Nėra abejonės: ypatingą džentelmeno Džonio Ramenskio charakterį ir būsimą gyvenimą nulėmė ne vien jaunystės metai Glenboige, bet ir sunkus dešimtmetis Gorbalse XX a. pradžioje.

<sup>1</sup>. Šis vardas knygoje kartojamas dažnai, todėl skaitytojų patogumui pasirinkta tokia rašybos forma, nors kiti asmenvardžiai, net ir lietuvių kilmės žmonių, paliekami tokios formos, kokia buvo jų gyvenamoje aplinkoje. (Leid. past.)

<sup>2</sup>. Abu jo tėvai buvo lietuviai. (Leid. past.)

<sup>3</sup>. Škotijos sostinės Glazgo rajonas. (Leid. past.)